

період, наявність позитивного ефекту від даної співпраці не можна заперечувати. Було досягнуто значних покращень у соціальній сфері, сфері освіти та розвитку інфраструктури.

У подальшій співпраці уряду України з Банком підвищеної уваги потребують механізми здійснення кредитування, а також підготовки та обрахування ефективності запланованих проектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плотніков О. В. Проблеми оптимізації взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями / О. В. Плотніков // Актуальні проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. пр.] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; Ін-т міжнар. відносин. – К. : [б. в.], 2004. – Вип. 46. – Ч. I. – С. 21–25.
2. Рибальченко К. О. Удосконалення механізмів співпраці України із Світовим банком / К. О. Рибальченко // Економіка та підприємництво [Електронний ресурс] : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; відп. ред. І. В. Луняк. – 2010. – Вип. 24. – С. 91–99. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/581/1/Rubalchenko.pdf>. – Назва з екрана.
3. Світовий банк та Україна [Електронний ресурс] / World Bank. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/UKRAINE/INUKRAINIANEXTN/Resources/455680-1316425374845/WBUkraineUkr.pdf>. – Назва з екрана.
4. Світовий банк та Україна. 20 років партнерства [Електронний ресурс] / World Bank. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/20-years-Ukraine.pdf>. – Назва з екрана.
5. Україна націлилася на ще один кредит від Світового банку [Електронний ресурс] / iPress.ua. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/ukraina_natsilylasya_nachergovyy_kredyt_vid_svitovogo_banku_5508.html. – Назва з екрана.
6. Country Lending Summaries – Ukraine [Electronic resource] / World Bank. – Mode of access: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/PROJECTS/0,,countrycode:UA~menuPK:64820012~pagePK:64483921~piPK:64483961~subTitle:Lending+Vol~theSitePK:40941,00.html>. – Title from display.
7. The World Bank [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/country/ukraine/projects/all>. – Назва з екрана.

УДК 334

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КООПЕРАТИВНОГО ЖИТТЯ*

І. А. Фареній, доктор історичних наук

В Україні аналогічні тенденції також активно проявляються, однак у принципово інакше. Вітчизняні підприємці, приватизувавши той чи інший об'єкт і не знаючи, як ним можна розпорядитися, не знаходять нічого кращого

як продати його на металобрухт і будівельні матеріали. Економічна думка бізнесменів ще не дійшла до того, щоб здогадатися найняти на роботу персонал, який у діловому та професійному відношенні випереджає їх самих і

* Продовження. Початок статті див. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2012. – № 2 (52). – С. 28–33.

здатний зробити те, що для них є непосильним.

Українському суспільству обов'язково доведеться наблизитися до об'єктивного бачення приватнопідприємницької діяльності, її реальних спроможностей. Але це відбудеться лише згодом, у майбутньому. А в сучасну епоху міфологізація можливостей приватної власності, бачення її як вищого досягнення соціально-економічної еволюції зруйнувала чимало основ альтернативних їй прогресивних форм господарювання в умовах ринку.

Ще недавно існував потужний матеріально-технічний і кадровий потенціал для розвитку споживчої кооперації. На початку 1990-х рр. вона мала розгалужену торговельно-виробничу та освітню інфраструктуру, величезну (понад 12 млн) армію пайовиків. За два десятиліття система споживкооперації, хоч і вказувала в певні періоди ознаки активної роботи, але в цілому обсяги її операцій, торговельна мережа, промисловий потенціал, кількість членів скорочувалися [1, с. 4–9; 2; 3; 4, с. 307–320; 5]. Таку ситуацію можна пояснити передусім боротьбою «кооперативних менеджерів» усередині самої системи споживкооперації за розподіл її майна і коштів, дивідендів на пайові внески і, не в останню чергу, пасивністю пайовиків сільських товариств. Малоймовірно, що основна увага працівників споживкооперації була прикута до забезпечення премії на забраний товар – ключового механізму досягнення мети споживчо-кооперативної роботи – постачання своїм членам якісного товару за ціною максимально наближеною до ціни його виробництва. Нарахування дивідендів на пайові внески звело сутність роботи споживкооперації фактично до приватноторговельної діяльності з метою одержання прибутків (що правда на колективно-групових засадах).

Доброю соціально-економічною основою виробничої кооперації були колгоспи. Однак їх трансформація в умовах економічних реалій останніх двох десятиліть призвела до зникнення на їхньому місці господарювання, або появи різних приватно-комерційних утворень. У процесі реорганізації КСП в 1999–2000 рр. виникло 13,7 тис. сільськогосподарських підприємств: 47 % товариств із обмеженою від-

повідальністю, 8 % фермерських господарств, 20 % приватних орендних підприємств та 24 % виробничих кооперативів. Подальша динаміка була не на користь кооперації. Вже 2004 р. діяло більше 16 тис. суб'єктів сільськогосподарського виробництва. З них виробничих сільськогосподарських кооперативів лише 10,79 %. Крім них, працювало ще більше 51 % товариств з обмеженою відповідальністю, 25,3 % приватних сільськогосподарських підприємств, трохи більше 10,5 % господарств різних типів та близько 2,5 % державних [6].

Тенденції до приватнопідприємницького способу діяльності спостерігаються і в новонароджених у сучасну епоху галузях кооперації: кредитній і сільськогосподарській, або, як зараз їх прийнято називати, кредитних спілках та обслуговуючих кооперативах. У кредитних спілках ставки за позики можуть досягати 30–70 % і навіть більше. Воно й не дивно, бо слово «кооперація» серед організаторів і працівників цих спілок часом не відоме, а їхні завдання розглядаються як суто бізнесові. За оцінками експертів, до 70 % діючих в Україні кредитних спілок за принципами своєї роботи не є кооперативами [7, с. 21]. Власне, юридична форма кредитної кооперації наповнюється не властивим для неї змістом і використовується для ведення приватнокапіталістичного підприємництва з метою одержання відсотків на пайові внески. Є й складні схеми застосування кредитних спілок для отримання прибутків. Наприклад, високими відсотковими ставками на внески концентруються кошти, які потім спрямовуються на кредитування клієнтів відповідних фірм, які ці «спілки» спеціально для того і створили.

Тенденції до використання приватним бізнесом кредитних спілок проявилася фактично з часу їх появи і виявляє сталий характер. Уже 1995 р. голова наглядового комітету Національної асоціації спілок України виокремлював «спілки інфраструктурного спрямування», які «де-факто є інфраструктурою ріелтерських, страхових та інвестиційних фірм» [8, с. 9]. А останні роки історії сучасної кредитно-кооперативної роботи відзначені пильним доглядом за нею органів прокуратури, від чого в суспільній свідомості кредитні спілки взагалі ви-

глядають ледве не як суцільний шахрайський витвір.

Звернімо увагу помітно незадовільну динаміку організаційно-фінансового становища кредитних спілок: їхня кількість невелика – трохи більше 800, єдності між ними нема – існує декілька загальнодержавних центрів, показники фінансової діяльності нестабільні [9, 10]. Словом, ні в ідейно-кооперативному, ні у фінансово-кредитному відношенні спілки не стали надійною формою організації соціально-економічного життя.

Схожа ситуація і у сфері спеціалізованої збутово-постачальної кооперації, яку прийнято називати обслуговуючими кооперативами. Останніх в Україні нараховується понад 1 тис. За експертними оцінками, значна їх частина є «псевдокооперативами» і «квазікооперативами», а решта – не розпочали свою діяльність після реєстрації. Псевдокооперативи – утворення, які працюють заради прибутку, хоч можуть розглядати себе кооперативом. Квазікооперативи – організації, діяльність яких спрямована винятково на одержання прибутків і ніхто в них кооператором себе не вважає, юридична форма кооперативів свідомо використовується для ведення приватного бізнесу [11, с. 27–28].

З погляду на становище в усіх сферах кооперативної діяльності, а точніше у легалізованих кооперативних організаціях, зазначимо, що для розвитку кооперації не досить мати законодавче забезпечення та певні економічні умови. Останні, до речі, набагато сильніше потребують кооперативного втручання, ніж сотню років тому, коли кооперативна мережа забезпечувала до 50 % і більше товарообігу і об'єднувала в Україні мільйони людей [12, с. 244–246, 310–315; 13, с. 50–51; 14; 15, с. 8]. Визначальним фактором у розвитку кооперативного життя є не тільки відповідні соціально-економічні умови, а домінуючі тенденції соціальної культури суспільства, ідеологічні настрої епохи, які можуть бути здатними чи нездатними задіяти кооперативні принципи роботи: передусім колективізм і самоуправління. Потворні форми егоїзму – зневага до інших, споживацьке ставлення до оточуючих, готовність до ошуканства, сполу-

чені із соціальними фантазіями про стихійні ринкові відносини як вінець людської творчості, очевидно, становлять в українському суспільстві вагомий сегмент його свідомості і не дають шансів кооперативному поступу. У суспільстві фактично відсутнє уявлення про захист особистих інтересів на колективних засадах. Часом доводиться спостерігати скептичне ставлення до будь-яких колективних дій, або бачення колективізму як засобу поглинання і придушення особистості. Водночас індивідуалістські орієнтації і цінності є значимим компонентом свідомості сучасних українців. 48,2 % громадян, за соціологічними даними, вважають, що переважній більшості людей довіряти не можна, 50,2 % – переконані, що недовіра до оточуючих є гарантом їхньої безпеки. Пересічні мешканці пострадянської доби розраховують тільки на себе, максимум – на близьке оточення: родичів, друзів, сусідів і колег [16, с. 71]. Звичайно, слід мати на увазі і вимушеність таких позицій, адже вони диктуються не лише відразу від громадських інтересів, а й виникають унаслідок морального обличчя оточуючого соціального середовища, з яким важко мати справу. Водночас за наведеними даними очевидно криється й справжній ідейний егоїзм.

Відсутність правильного уявлення про колективність, а, головне, здатності до колективних дій простежується в усіх сферах суспільного життя сучасної України, у тому числі й у найважливішій його ділянці – у формуванні громадянського суспільства. Відсутність належної уваги до колективістських засад принципово протистоїть оптимальним тенденціям вироблення здатності до самоврядування у загальнодержавному масштабі, з яким пов'язаний розвиток демократії та найкращі сподівання від неї. Невміння захищати себе використовуючи загальносуспільний потенціал, власне – нездатність нашого соціуму до самоорганізації і самоуправління – формує глибоку специфіку громадянського суспільства в Україні. Воно мало пристосовано до консолідованого та відкритого висловлення своїх позицій, ініціативності та дій, спрямованих на вирішення спільних проблем, організовані форми захисту інтересів. Водночас

орієнтовано на соціальні зв'язки пристосування до нав'язаних суспільству умов життя: до вирішення питань шляхом блату, знайомств, клієнтських відносин тощо [16, с. 71–73]. Власне, маємо справу з надзвичайно серйозною проблемою суспільного буття, яка визначає фактично всі його складові, у тому числі питання перспектив кооперативного поступу.

Тенденції ідеологічного розвитку та соціальної поведінки завжди існують у певному часі, як правило, вони дуже консервативні, мало піддаються корекції. Не слід думати, що сучасні соціально-економічні устремління і цінності швидко минуть, навіть незважаючи на те, що не приносять суспільству очікуваних ним результатів. Однак та обставина, що ситуація об'єктивно потребує інших ціннісних орієнтацій, буде зумовлювати формування нових тенденцій масових соціально-економічної уявлень. Доля їх ще невідома. Але є підстави стверджувати, що в тій чи іншій мірі і формі в сучасному суспільстві присутні цінності, які наближені до реалізації громадських, загальносуспільних, творчих цілей.

Звертає на себе увагу стихійне, ніким із владних, політичних чи інших інституцій не санкціоноване створення в сільській місцевості побутових кооперативних утворень. Це неформальні об'єднання дрібних виробників і найманих працівників для захисту та вирішення спільних матеріальних інтересів та виробничих проблем. Їх не реєструють органи влади взагалі або не реєструють як кооперативні товариства. Їхні учасники (за деякими винятками) не усвідомлюють кооперативну природу своїх організацій. Кооперативні принципи в таких утвореннях реалізуються стихійно внаслідок традицій господарювання, морально-етичних якостей учасників і умов господарського життя. Існують вони у формі організації колективного збуту продукції присадибних господарств, створення та користування на колективних засадах виробничо-технічними засобами (спільні трактори, транспортні засоби, деревообробні верстати, ставки тощо), об'єднань найманих працівників для влаштування на роботу та її здійснення (представлення інтересів перед роботодавцем, ведення бухгалтерської документації, організація хар-

чування та проживання тощо), кас фінансової взаємодопомоги, колективної оренди земельних угідь для випасу худоби тощо. Існування побутових кооперативів свідчить про відповідність кооперативних засад діяльності принципам економічного мислення певної частини наших людей, традиціям господарювання.

Великий інтерес становлять уявлення сучасних сільських мешканців на природу сільськогосподарського виробництва. Фактично всі без винятку суб'єкти господарювання, які виникли на місці ліквідованих колгоспів, селяни все одно називають, як і раніше, колгоспом. І це не просто звичка, у цьому терміні – бачення доцільної, з погляду сучасних селян, чи навіть єдино можливої (бо різномірності організаційно-правових типів ведення сільського господарства цілком очевидна) форми сільськогосподарського виробництва. Колективне господарювання в сучасній Україні було зупинено у 1999 р. за рахунок використання адміністративних важелів – відомий указ Президента Л. Д. Кучми. При цьому в соціально-економічних уявленнях селянства залишилася віра, сподівання на подальше існування колгоспів навіть після організаційно-правових перетворень, які було проведено відповідно до згаданого указу. Селяни до цих пір очікують від новостворених суб'єктів господарювання усієї суми соціальних гарантій, які колись надавали колгоспи, – роботу, зарплату, допомогу у веденні присадибного господарства, підтримку культурно-освітньої сфери, медичне обслуговування, транспортні комунікації тощо. Громадське господарювання становить невід'ємну частину уявлень сучасних хліборобів про нормальне життя на селі.

У визначенні оптимальних форм участі селянства в сільськогосподарському виробництві важливим є його ставлення до ведення приватного фермерського господарства. У 1990-х – на початку 2000-х рр. тільки 10 % фермерів були вихідцями з селянського середовища. Решта – колишні міські жителі або особи, які раніше сільським господарством ніколи не займалися [6, с. 174]. Цілком очевидно, що нинішнє селянство не тяжіє до індивідуального господарювання більшого за масштабом, ніж присадибна ділянка.

Щоправда, доля діючих виробничих сільськогосподарських кооперативів дуже різна. Загальна динаміка їхньої кількості невтішна, випадки збиткової роботи також. Водночас при належній організації землеробські кооперативи демонструють неабияку ефективність. Наприклад, сільськогосподарський виробничий кооператив «Вільна Україна» в Іваничівському районі на Волині станом на 2005 р. здійснював свою діяльність на 13 % районних запасів землі і виробляв 19 % зерна в районі, 41 % цукрових буряків, 37 % молока і 41 % м'яса [17, с. 193].

Про великий потенціал виробничої кооперації в наш час свідчить той факт, що вона використовується як засіб порятунку від розвалу сільськогосподарського виробництва. Показовим прикладом у цьому відношенні може служити ситуація в Середино-Будському районі Сумської області: у свій час у районі не обробляли більше 4/5 земель сільськогосподарського призначення – понад 21 тис. га. 2006 р. місцева влада вдалася до заходів із виробничого кооперування сільського населення. 80 % селянських господарств вдалося об'єднати у 19 виробничих кооперативів. Унаслідок цього – на 2008 р. площі необроблюваних земель скоротилася більше ніж удвічі (залишалися «цілинними» 9 тис. га). Отже, за допомогою виробничої кооперації народногосподарський розвал у районі принаймні вдалося зупинити. Зі слів першого заступника голови Середино-Будської райдержадміністрації Володимира Лазуткіна: «...кооперативи, з урахуванням менталітету населення, більшість якого ще й досі на дух не сприймає приватної власності, були мало не єдиним рятувним колом, спроможним хоча б тимчасово відстрочити близьку катастрофу» [18].

Сучасний досвід зарубіжних країн свідчить про успішність організації сільськогосподарського виробництва на кооперативних засадах. Виробничі кооперативи успішно діють в Англії, Ізраїлі, Іспанії, Китаї, Росії, Франції, Угорщині та інших державах. Виробнича кооперація в аграрному секторі економіки знаходить підтримку серед різних кіл громадськості, зокрема науковців. Наприклад, французький учений, професор Сорбонського університету

та Сільськогосподарської академії Франції Р. Грусар прогнозує поширення виробничої кооперації на тій підставі, що молоде покоління селян не хоче круглий рік бути прикутим до роботи (як це відбувається у фермерських господарствах). Р. Грусар вважає помилкою ліквідацію колгоспів у країнах колишнього СРСР, на його думку необхідно було адаптувати їх до ринкових умов. Колишній радник президента США з питань сільського господарства Купер Еванс зазначав, що фермерське господарство та великі господарства не можуть бути єдиними формами організації аграрного виробництва, мають право на існування й ін.

Тенденції справжнього розвитку кооперативного кредиту існують і серед кредитних спілок. Принаймні є можливість назвати певні кредитні спілки осередками саме кооперативної роботи. Серед них – Полтавська кредитна спілка «Каса взаємодопомоги» [19], Стрийська кредитна спілка «Вигода» [20]. Улітку 2012 р. у Трускавці відбувся Другий міжнародний форум кредитної кооперації, у якому взяли участь члени Всеукраїнської асоціації кредитних спілок і представники українських кредитних кооперативних установ Канади, США, а також інших зарубіжних організацій. Є підстави вважати, що цей захід мав справді кооперативний характер і на ньому були обговорені проблеми розвитку в Україні кооперативного кредиту [9, с. 1–3].

Великий потенціал у справі кооперативного будівництва належить і системі Укоопспілки. Незважаючи на невідповідність характеру діяльності споживкооперації засадам кооперативної торгівлі, її працівники ідентифікують себе в соціально-професійному відношенні як кооператори, вони мають уявлення про справжню історію кооперації, теорію і практику кооперативної роботи, цікавляться проблемами кооперації, є носіями ідей кооперативного руху і, щонайменше, значною частиною свого складу здатні втілювати їх у життя. Потенційно вони готові до мобілізації кращих традицій організаційно-господарської діяльності споживчої кооперації та наповнення її новим для сучасності, однак давно апробованим світовою кооперативною практикою, соціально-економічним змістом.

Потужним суб'єктом кооперативного руху є навчальні заклади Укоопспілки, принаймні у вищих школах – Львівській комерційній академії та Полтавському університеті економіки і торгівлі – систематично і послідовно здійснюється наукова робота з розробки теорії і практики кооперації, узагальнення досвіду кооперативної діяльності, досліджується історичне минуле кооперативного життя. У Львівській комерційній академії та Полтавському університеті економіки і торгівлі знають усю складність сучасної ситуації, можуть і хочуть запропонувати шляхи подолання існуючих проблем кооперативної роботи. Значною мірою потенціал вищих кооперативних навчальних закладів, очевидно, не задіяний.

Проблеми кооперації досліджуються і в інших наукових і науково-освітніх установах України. За останні два з половиною десятиріччя підготовлено і захищено не один десяток дисертацій з кооперативної проблематики. Щоправда, наукова розробка проблем кооперації в наших університетах у цілому має суто науково-пізнавальний характер, спеціалісти з питань кооперації не завжди мають зв'язок із широкими колами сучасного кооперативного руху.

Про спроможність закладеного в нинішньому українському суспільстві ціннісного та соціально-професійного потенціалу громадського господарювання втілитися в широку практику народногосподарського розвитку прогнозувати складно. Однозначно можна лише стверджувати, що кооперативні устремління-очікування можливо реалізувати в економічному житті за наявності в суспільстві соціальних елементів, які мають якості громадських діячів, готових діяти у сфері народного господарства. Однак в умовах помітних приватно-егоїстичних настроїв сподіватися на інтенсивне формування такого про шарку практично не доводиться. Водночас і ознак значного послаблення позицій соціального егоїзму не спостерігається, і суспільство ще досить довго буде знаходитися в полоні свого культурно-ідеологічного вибору, демонструючи персональні чесноти і приватні інтереси, ігноруючи позиції оточуючих, підміняючи мо-

ральні норми та службові обов'язки товарно-грошовими відносинами.

Існуючий ціннісний багаж суспільства (два останні десятиліття це підтверджують) не може породжувати ні соціальної справедливості, ні надійного економічного зростання. Очевидно, що оптимальний шлях поступу українського народу полягає тільки в органічному поєднанні особистих і громадських, загальносуспільних і загальнодержавних інтересів. Лише за таких умов він зможе рухатися до соціальної справедливості в економічних відносинах, і що не менш важливо, досягти згуртованості у справах політичних, розбудувати громадянське суспільство – свою здатність до самоорганізації і подолання проблем свого розвитку, отже, буде мати перспективу.

Нинішні ж тенденції ідеологічного поступу зумовлюють одну з найскладніших версій нашого буття. Як суворе попередження, яке обійшла суспільна увага сучасної епохи, звучать нині слова видатного національного діяча, голови уряду Української Народної Республіки Володимира Кириловича Винниченка, який у далекому 1949 р. у своїй праці «Заповіт борцям за визволення» писав: «Ті з українських борців за визволення, які хочуть визволити свою націю не смертельним для неї способом, повинні уважно, совісно проаналізувати спосіб колектократії» [21, с. 105]. Хочеться сподіватися, що українське суспільство ще встигне „совісно проаналізувати” якщо не найкращі ідеї і теорії, серед яких яскраве місце належить кооперації, то хоча б створену власними руками дійсність, щоб не завжди крокувати в невиліковне майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маца К. А. Идея общего блага и ее роль в формировании личности / К. А. Маца // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2004. – № 3 (14). – С. 24–27.
2. Гончарук Л. Я. Ефективність соціальної політики в умовах ринкових перетворень: проблеми соціалізації економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Л. Я. Гончарук ; Ін-т регіональних досліджень НАН України.

- Львів, 2001. – 16 с.
3. Інавгураційна промова Президента України Януковича: повний текст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1051129>. – Назва з екрана.
 4. Семчик В. Кооперація – шлях відродження села / В. Семчик // *Голос України*. – 2003. – № 72. – С. 18–19.
 5. Міщенко М. Національний менталітет та проблеми суспільного розвитку / М. Міщенко // *Розбудова держави*. – 2000. – № 1–6. – С. 47–53.
 6. Мороз А. Динаміка зміни ціннісно-політичних орієнтацій в умовах нестабільної політичної ситуації в Україні / А. Мороз // *Трибуна*. – 2008. – № 11–12. – С. 19–20.
 7. Малькова Т. П. Введение в социальную философию / Т. П. Малькова, М. А. Фролова ; Международный пед. акад. – М. : Чертановская типография, 1995. – 192 с.
 8. Соціальні структури і особистість: дослідження Л. Кона і його співпрацівників / Л. Кон ; Київ. міжнар. ін-т соціології. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 559 с.
 9. Аліман М. В. Споживча кооперація України в умовах економічної кризи і переходу до ринкової економіки (90-ті роки ХХ ст.): історико-економічний огляд : лекція / М. В. Аліман ; Укоопспілка, Полтав. кооперативний ін-т. – Полтава : РВВ ПКІ, 1994. – 48 с.
 10. Артеменко І. А. Сторінки новітньої історії: споживча кооперація України у 1990–2002 роках / І. А. Артеменко // *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. – 2003. – № 3 (10). – С. 80–85.
 11. Зінченко О. М. Ефективність функціонування підприємств роздрібної торгівлі споживчої кооперації на сільському споживчому ринку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О. М. Зінченко ; Полтав. ун-т економіки і торгівлі. – Полтава, 2012. – 20 с.
 12. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація: теорія і практика : монографія / А. О. Пантелеймоненко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
 13. Скляр Г. П. Економічні умови і протиріччя розвитку споживчої кооперації в перехідній економіці / Г. П. Скляр ; Полтав. ун-т спожив. кооперації України. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 279 с.
 14. Падалка С. С. Українське село 1990–2000-х рр.: тенденції соціально-економічних змін / С. С. Падалка // *Український історичний журнал*. – 2008. – № 4. – С. 167–184.
 15. Децовський Й. Й. «Модерна ініціатива» працює на благо людей та збереження українського села / Й. Й. Децовський ; Заліщицький аграрний коледж ім. Є. Храпливого. – Тернопіль : Терно-граф, 2012. – С. 20–21.
 16. Оленчик А. Суть кредитної спілки – як каса взаємодопомоги, так і міні-банк / А. Оленчик // *Галицькі контракти*. – 1995. – № 48. – С. 9–11.
 17. Букачівський М. Шлях до визнання: нотатки з II Міжнародного форуму кредитної кооперації, який відбувся у рамках Всесвітнього фестивалю українських кредитних спілок / М. Букачівський // *Вісті Центральної спілки споживчих товариств України: Кредитна кооперація*. – 2012. – № 31. – С. 1–3.
 18. Гончаренко В. В. Розвиток кредитних спілок України в умовах фінансової кризи / В. В. Гончаренко // *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. – 2010. – № 3 (42). – С. 71–78.
 19. Зіновчук В. В. Економічна природа псевдокооперативів і небезпека їх поширення в аграрному секторі України / В. В. Зіновчук // *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. – 2010. – № 3 (42). – С. 23–28.
 20. Оніпко Т. В. Торговельна діяльність споживчої кооперації України в період непу (історико-економічний аспект) : монографія / Т. В. Оніпко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2010. – 346 с.
 21. Серебрякова Є. Сільські споживчі товариства 1927–28 року / Є. Серебрякова // *Кооперативне будівництво*. – 1929. – № 6. – С. 50–54.